

Вікторія Заніздра

ЯВИЩЕ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ

У статті розкрито поняття інтертекстуальності, порівняно різні погляди на цю проблему, розглянуто реалізацію інтертекстуальності в науково-навчальному тексті та її значення для наукової комунікації.

Ключові слова: інтертекстуальність, наукове мовлення, науковий текст, науково-навчальний підстиль, прецедентність, старе й нове знання.

Вивчення явища інтертекстуальності є перспективним напрямом сучасної лінгвістики, оскільки воно дає змогу визначити місце конкретного тексту в єдиному текстовому просторі, дослідити текстові взаємозв'язки та взаємовпливи, урахування яких сприяє глибокому аналізу текстів.

Термін «інтертекстуальність» був уведений Ю. Кристевой та Р. Бартом [2; 14]. Незважаючи на новизну цього терміна, позначуване ним явище «тексту в тексті» було відкрито ще М. М. Бахтіним і описане ним у працях, присвячених діалогічності художнього тексту.

Пізніше питання включення в художній текст елементів, запозичених із «чужих» текстів, вивчали спеціалісти зі стилістики, лінгвістики тексту, герменевтики, лінгвопоетики, зокрема І. В. Арнольд, М. Ю. Колокольникова, І. В. Гюббенет, Г. І. Лушникова, І. П. Смирнов, Ю. П. Солодуб, Н. Фатеева та ін.

Міжтекстові зв'язки розглядали лінгвісти з погляду опозицій «текст – фрагмент тексту» (Ж. Женетт, Д. Чандлер, Р. Тименчик), «текст – контекст» (Є. Фостер, Т. Еліот), «текст – над текст» (Н. Купіна, Е. Латур), «текст – система мови» (Р. Барт, В. Базилев), «текст – культура» (Ж. Дерріда).

На сучасному етапі набуває актуальності вивчення особливостей реалізації інтертекстуальності в текстах наукового стилю. Дослідженню діалогічних зв'язків між науковими текстами різних авторів були присвячені праці М. М. Кожиної, О. О. Баженової, Л. В. Славгородської, В. Є. Чернявської, К. Н. Дайрової, О. В. Петрової та ін., але інтертекстуальні зв'язки в науково-навчальних текстах не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження. Стаття має на меті поглибити вивчення інтертекстуальності в наукових текстах, дослідити вияви цього явища в текстах науково-навчального підстилю.

У вузькому розумінні інтертекстуальність означає не властивість текстів узагалі, а особливу рису певних текстів [12, с. 105]. Зважаючи на це, інтертекстуальність реалізує такі діалогічні відношення, при яких новий текст містить конкретні посилання на передтексти. Широке розуміння інтертекстуальності дає можливість розглядати будь-який текст як інтертекст [12, с. 105]. Таку думку поділяють Р. Барт, Ю. Кристева, Ж. Дерріда, М. Ріффатер, Ю. М. Лотман та ін. Отже, кожний попередній текст охоплює не лише всі конкретні передтексти, а й спільні коди та смислові системи, на яких ґрунтуються ці тексти. Між новим і попереднім текстами існує спільний інтертекстуальний простір, що містить культурно-історичний досвід людини.

Поняття інтертекстуальності, що перегукується з уведеним М. М. Бахтіним поняттям діалогічності, розглядає текст як інформаційне повідомлення, сформоване в культурному просторі обміну текстами, яке ґрунтується на культурній пам'яті щодо їхнього функціонування й засвоєння. З огляду на це, інтертекстуальність є головною ознакою кожного тексту, що уможливорює вважати текст та інтертекст рівноцінними [10, с. 335].

В. Чернявська розглядає інтертекстуальність як відкритість текстів: змістово-сміслову відкритість тексту стосовно інших текстів; комунікативно-прагматичну та психологічну відкритість тексту адресатові; ідейну й тематичну відкритість один одному текстів одного автора; внутрішню змістову відкритість один одному смислів та структурно-композиційних частин того самого тексту; типологічну відкритість один одному текстів одного класу; відкритість окремого типу тексту більш загальним функціонально-стилістичним системам [цит. за: 12, с. 105].

На думку Н. О. Гучинської, інтертекстуальність – це засіб текстотворення. На основі вже відомих текстів чи елементів утворюється новий текст [4, с. 47].

Інтертекстуальність конкретно втілюється в різноманітних видах і формах міжтекстової взаємодії, специфіка яких визначається функціонально-стилістичною належністю текстів, а також їхніми типологічними особливостями всередині однієї сфери комунікації.

Комунікативно-прагматична специфіка наукового мовлення вимагає повної визначеності й однозначності в розмежуванні свого та чужого знання. Тому в науково-навчальному тексті

представлені лише експліцитні або квазіекспліцитні маркери інтертекстуальності: цитати, виділені за допомогою лапок чи допоміжних графічних засобів; непряма мова, фонові посилання, бібліографічний апарат, примітки, додатки тощо. Наприклад: *Примітка. Для чистої міді $R_0 = 0,17 \text{ Ом/км}$ (9, с. 371).*

Цитацію як інтертекстуальний засіб вважають нормою наукового тексту. Використана цитата віддзеркалює систему авторської свідомості, несе інформацію про авторську мовну індивідуальність, комунікативні інтенції в тексті. У гуманітарних наукових текстах частіше, порівняно з технічними науковими текстами, автор використовує цитати-слова чи словосполучення, зумовлені прагненням віднайти найбільш доцільну форму передачі думки: <...> *набувають істинного (за термінологією М. Бахтіна «актуального») смислу* <...> (3, с. 37); <...> *носіїв соціальних і комунікативних ролей та «егостанів» (за Е. Берном)* <...> (3, с. 83).

До засобів вираження «чужої мови» в науковому тексті зараховують дослівну передачу, переказ, переробку інших текстів, алюзії, прецедентний текст, ремінісценції, запозичення, наслідування, стилізації [7, с. 5].

У науковому творі інтертекстуальні зв'язки виконують різні функції: референційну, оцінну, етикетну, декоративну [8]. У науково-навчальних текстах переважно реалізовано референційну функцію міжтекстових зв'язків: *З точки зору компактності та зручності перетворень схеми алгоритмів найдоцільніше використовувати для опису складних умов функціонування [4.2–4.5]* (9, с. 94). Цей приклад демонструє компресію в межах одного висловлення інформації, яка міститься в запозиченому тексті.

У науковому мовленні О. В. Михайлова виділяє горизонтальні й вертикальні міжтекстові зв'язки. Горизонтальну інтертекстуальність дослідниця розглядає як сукупність текстів, об'єднаних за змістом навколо основного тексту. Горизонтальні міжтекстові зв'язки утворюють цитати й посилання. Вертикальна інтертекстуальність виявляється у зв'язку досліджуваного тексту зі знаковою системою, за допомогою якої такий текст створений, і представлена одномовними, іншомовними та символічними міжтекстовими зв'язками [8]. У науково-навчальних технічних текстах переважно використані символічні зв'язки, за допомогою яких налагоджується зв'язок між вербальним текстом і будь-якою штучною системою символів (мова креслень, схем, графіків, таблиць, формул тощо). Наприклад: *Тоді термічне рівняння стану для газової суміші $p_n V = m_n R_n T$* (12, с. 12).

У науковій комунікації інтертекстуальність забезпечує творення тексту на рівні змісту, оскільки будь-який твір пов'язаний з минулими та майбутніми дослідженнями й виступає своєрідним мікротекстом у загальнонауковому макротексті. Науковий текст «перебуває на перетині двох комунікативних ланцюгів: від одного вченого до іншого й від одного етапу в розвитку галузі знання – до наступного» [11, с. 115].

Утворення нової наукової концепції, як правило, неможливе без засвоєння й критичної оцінки вченим старого знання, що є в працях його попередників. Завдяки обізнаності автора з досягнутим раніше, у науковому тексті виражено зв'язок між старим і новим знанням, тобто цей текст залучає діалог між ученими, що забезпечує послідовність розвитку галузі знання.

Вираження в науковому тексті внутрішньонаукових комунікативних зв'язків пояснюється не лише когнітивними завданнями творення тексту, а й урахуванням особливостей адресата. Демонструючи зв'язок свого дослідження з фондом чужих текстів, автор звертається до знань і пам'яті читача, що сприяє формуванню спільних наукових уявлень адресанта й адресата.

Одним з основних засобів вираження цих зв'язків у науковому тексті є чуже мовлення, яке передбачає сукупність дій автора тексту – читання, сприйняття, творчу переробку старого знання, раціональну й емоційну оцінку чужого тексту, усвідомлення його відповідності власному науковому дослідженню й необхідності використання його в новому тексті [1, с. 69–70].

Старе знання дослідник розглядає з погляду можливості включення його до нового знання. При цьому зміст старого знання автор тексту вважає частиною теоретичного наукового надбання. У науковому тексті чуже мовлення, що містить старе знання, оцінене з погляду можливості його розвитку на концептуально новому рівні. Однак його можна використовувати в тексті й без оцінки, якщо адресант глибоко переконаний у достовірності чужого мовлення, поділяє думку його автора.

Інтертекстуальність може мати вияв у використанні прецедентних текстів – самостійних смислових блоків тексту, які актуалізують важливу для автора фонову інформацію, звертаються до пам'яті читача, створюють додатковий інформаційний прошарок, зміцнюють зв'язок між комунікантами, вносять у текст певну експресію тощо [12, с. 107]. Прецедентний текст можна

вилучити з повідомлення, не втративши пізнавально-естетичної цінності, й використати як самостійне висловлення у вигляді окремого міні-тексту чи в інших текстах.

Особливу увагу дослідників привертають ті прецедентні висловлювання, що ґрунтуються на спільних соціальних, культурних чи мовних фонових знаннях автора й читача. До прецедентних текстів зараховують загальновідомі цитати, імена персонажів, назви творів, їхніх авторів, культурні знаки невербальної природи [5]. В. Шабес виділяє соціальні, колективні та індивідуальні прецедентні висловлення [13]. В. Красних розглядає соціумно-прецедентні, національно-прецедентні, універсально-прецедентні структури [6].

Отже, інтертекстуальність є глобальною текстовою категорією, яка відображає співвіднесеність одного тексту з іншими, діалогічну взаємодію текстів у процесі їхнього функціонування. Використання основних засобів інтертекстуальності в науково-навчальному тексті зумовлене прагненням автора здійснити комунікативний вплив на читача. Явище інтертекстуальності дає змогу пояснити здатність наукового тексту утворювати нові смисли під час взаємодії з іншими смисловими системами. Але залишаються недослідженими основні фактори, які впливають на вибір засобів реалізації інтертекстуальності в сучасних науково-навчальних текстах; не визначені розрізнявальні ознаки інтертекстуальних засобів, використовуваних у текстах науково-навчального підстилю, що стане темою дальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баженова Е. А. Выражение связи с предшествующим знанием в научном тексте / Е. А. Баженова // *Функционирование языка в различных типах текста : межвуз. сб. науч. трудов.* – Пермь : ПГУ, 1989. – 159 с.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Р. Барт; [пер. с фр.; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології : навчальний посібник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 248 с.
4. Гучинская Н. О. Шпильманский эпос и проблема текстопорождения / Н. О. Гучинская // *Интертекстуальные связи в художественном тексте.* – СПб. : Образование, 1993. – С. 46–57.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – АН СССР, Отделение литературы и языка. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
6. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) : Монография / В. В. Красных. – М. : Диалог – МГУ, 1998. – 352 с.
7. Малихіна С. В. Функціональний аспект «чужої мови» в науковому тексті : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.02 – російська мова / С. В. Малихіна. – Харків, 2000. – 16 с.
8. Михайлова Е. В. Интертекстуальность в научном дискурсе: (На материале статей) : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.19 / Е. В. Михайлова. – Волгоград, 1999. – 22 с.
9. Основы цифровых систем : [підручник] / І. П. Барбаш, М. П. Благодарний, В. Я. Жихарев, В. М. Ілюшко, В. С. Кривцов, П. М. Куліков, М. В. Нечипорук, Г. М. Тимонькін, В. С. Харченко. – Харків : Нац. аерокосмічний ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2002. – 672 с.
10. Радзівєвська Т. В. Мовні зміни, час і соціум у контексті глобалізаційних процесів / Т. В. Радзівєвська // *Мова і мовознавство в духовному житті суспільства* / [відп. ред. Т. В. Радзівєвська]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 310–347.
11. Славгородская Л. В. Научный диалог / Л. В. Славгородская. – М. : Наука, 1986. – 168 с. *Стилистический энциклопедический словарь русского языка* / [под ред. М. Н. Кожинной]. – М. : Флинта, 2003. – 696 с.
12. *Теплотехніка* [підручник] / Б. Х. Драганов, А. А. Долінський, А. В. Міщенко, Є. М. Письменний; за ред. Б. Х. Драганова. – Київ: «ІНККОС», 2005. – 504 с.
13. Шабес В. Я. Событие и текст : монография / В. Я. Шабес. – М. : Высшая школа, 1989. – 175 с.
14. Kristeva J. *Sémiotikè : Recherches pour une sémanalyse* / J. Kristeva. – Paris : Seuil, 1969. – 319 p.

Viktoriya Zanizdra

Intertextuality phenomenon in speech of science

The article defines the concept of intertextuality in comparison with different opinions on the intertextuality problem. The realization of the intertextuality in a scientific-educational text and its importance for the scientific communication are considered, precedent phenomenon also regarded.

Key words: intertextuality, scientific text, scientific speech, scientific- educational substyle, precedent, previously and newly acquired knowledge.